

Encyclopædica Britannica;

ELLER, ET ANTAL

FREMSTILLINGER

OM

de fkiønne og nyttige

V I D E N S K A B E R,

I HVILKE DISKURSER

diverse Phænomeners

BESKRIVELSER & FORKLARINGER gives

TILLIGE MED

adskillige befunderlige og færdeeles OBSERVATIONER, ^{o^a}
i Øst og Vest

ILLUSTREREDE MED XXV TIL DEELS COLOREREDE AFBILDNINGER.

Udgivne af en KREDS af DANNEQVINDER paa AMAGER.

I FORELØBIG EET VOLUMEN.

VOL. I.

HAFNIÆ.

Trykt for R. MÓSESÐÓTTIR og J. LOUIS-JENSEN
Og folgt af FLORIAN GRAMMEL, i hans Tryk-Comptoir, Nialsgade.

MMVII

*Festskrift til
Britta Olrik Frederiksen
i anledning af hendes 60-årsdag
den 5. december 2007*

*ved
Florian Grammel, Jonna Louis-Jensen og Ragnheiður Mósedóttir*

Copyright © 2007 forfatterne

Første oplæg i fire eksemplarer 5. december 2007

Anden noget forbedrede elektroniske udgave 2007
http://nfi.ku.dk/publikationer/encyclopaedica_brittanica/

ISBN 978 87 992447 0 6

Sat med "Andron Corpus" af Florian Grammel

Første oplægs indbinding ved

Sille Bræmer Enke, Natasha Fazlić og Mette Jakobsen

VALDEMAR BENNIKES BRUG AF DANIAS

LYDSKRIFT

ANETTE JENSEN

I forbindelse med mit arbejde for Ømålsordbogen har jeg gennemset Valdemar Bennikes efterladte papirer med henblik på at redegøre for hans brug af lydskrift. Papirerne befinder sig nu i Nordisk Forskningsinstituts dialektafdelings manuskriptsamling. Det vil nærmere bestemt sige det daværende Udvalg for Folkemål, UfF. Ms. saml. Acc. nr. 1–3 som er forarbejder til Kort over de danske folkemål; Ms. saml. Acc. nr. 4–22 og Ms. saml. Acc. nr. 82–88, som indeholder materiale af mere blandet karakter. En stor del af Bennikes samlinger består af ordlister vedrørende både udtale- og bøjningsforhold i danske dialekter, men der er også noter fra forelæsninger af P. K. Thorsen, Vilh. Thomsen og Kr. Nyrop. Endvidere er der afskrifter af K. J. Lyngbys arbejder og manuskripter i Det Kgl. Bibliotek Desuden findes her Bennikes notater til runologi, sproghistorie, sammenlignende sprogvidenskab, samt behandling af forholdene i frisisk og engelske dialekter. Endelig en mindre brevveksling og andre småskrifter, der afspejler anvendelsen af lydskrift. Det skal jeg vende tilbage til. Samlingerne er således en skønssom blanding af afskrevet, compileret og Bennikes eget indsamlede materiale.

En del af materialet er tidsfæstet med årstal, men det er langt fra alt i samlingerne, der kan dateres præcist, især frembyder notaterne på løse ark papir og smålapper vanskeligheder. Derimod er det kun i forbindelse med enkelte notater, at der kan være tvivl om, hvorvidt der er tale om Bennikes egen håndskrift.

Lad det være sagt med det samme! Vedrørende Bennikes brug af lydskrift, så er hovedparten af udtaleangivelserne anført i Lyngbys lydskrift. Dette er for så vidt naturligt nok. Dels skriver han i den ældre tradition og efter kilder, der anvender Lyngbys lydskrift (bla. Lyngbys egne manuskripter), dels har denne lydskrift vel nok haft en stærk position i kraft af den let tilpassede notation i Feilbergs jyske ordbog. Da ordbogen begynder at udkomme i 1893, kender Feilberg dog så godt til Jespersens Dania-lydskrift (trykt i tidsskriftet *Dania* I, Kbh. 1890–92, s. 33 f.), at den anføres med en omsætningstabel til ordbogens lydskriftnotation, jf. indledningen til ordbogen. Hvis man desuden læser i indledningen til *Kort over de danske folkemål*, tekstbindet, s. 8, så finder man en redegørelse for forholdet mellem de to lydskrifter (Lyngbys og *Dania*), samt en argumentation for at foretrække *Dania* i *Kort over de danske folkemål* (undertiden forkortet: *Kort etc.*): “Meget talte for at benytte Lyngbys lydskrift, ...”. Det fremføres, at Lyngbys lydskrift er et lidt ubestemt begreb, der anvendes forskelligt og desuden er beregnet på jysk, især vest- og sønderjysk, derfor foretrækkes *Dania*. Denne beslutning kan have været bestemmende for Bennikes brug af *Danias* lydskrift. Således finder man i forarbejderne til *Kort etc.* (Ms. saml. Acc. nr. 1) en ordliste til kort nr. 19 bemærkningen: “Den nødvendige ordliste medfølger i *Danias* lydskrift.” I forbindelse med udarbejdelsen af de enkelte kort findes enkelte ordlister og lydeksempler skrevet i *Dania*, men den overvejende del af ordlisterne er skrevet med Lyngbys lydskrift.

Samlet set bruger Bennike ikke Dania ret meget, og mange af de sparsomme eksempler, der findes, er ikke dateret. Nogle korte notater kan dateres indirekte, fordi de findes på løse kalenderblade fra 1908, 1911 og 1912 (Ms. saml. Acc. nr. 19). Undertiden ses, dog ikke ofte, andre notater med brug af begge lydskrifter. (Fx i Ms. saml. Acc. nr. 6,4. Barnesproget. En lydskreven (udateret) sprogprøve: "Helga Larsens sprog 2 $\frac{3}{4}$ år gl" bruger i starten Dania's stødtegn men går så over til at bruge Lyngbys. (Skriften er noget rystende, mon den overhovedet er Bennikes?)

Når man gennemgår Bennikes samlinger, ses det helt tydeligt, at han har beskæftiget sig med problemerne omkring brugen af lydskrift. Der føres forhandlinger om den lydskrift, der skal bruges i tidsskriftet 'Skattegraveren' (1884–1889). Diskussionen føres skriftligt mellem Feilberg, E. T. Kristensen, Kristoffer Bågø, H. Nutshorn og V. Bennike. Der diskuteres udkast til en forenklet lydskrift med udgangspunkt i Lyngbys lydskrift (mht. stødforhold, palataliserede lyd m. v.), jf. Ms. saml. Acc. nr. 17, samt Ms. saml. Acc. nr. 86,2.

Et andet sted i samlingerne findes Bennikes oversigt over forskellige lydskrifter. Det drejer sig om en sammenstilling af Feilbergs, Lyngbys, Lundells, Jespersens og Storms lydskriftssystemer med forklaring af de enkelte lyd. Her er også svensk lydskrift forklaret på dansk, og Bennikes lydskrift (ældre og yngre, se nedenfor) sammenlignet med Svenska Landsmåls alfabet. Bennike har altså foretaget ændring i sin egen lydskriftnotation i tidens løb. (Præcis hvilke ændringer, det drejer sig om, kan jeg ikke helt afgøre, men en kort prøve på københavnsk (se nedenfor) skrives i en slags grov dialektretskrivning).

En pudsighed vedrørende Bennikes anvendelse af lydskrift findes i manuskriptsamlingen Ms. saml. Acc. nr. 86,1. Her er to versioner

af en 'Nøgle til de Danske landsmål', som er trykt i Svenska Landsmål 1911, og som samtidig er 'Festskrift til Feilberg' (s. 128 f.), og et manuskript til afhandlingen: "Oversigt over de danske landskabsmål, fremstillet i 'nøgler' til at slå op efter," I det, der svarer helt til den trykte version, anføres direkte, at her bruges lydskrift som i Feilbergs jyske ordbog (naturligvis!). I den anden (måske tidligere, og) lidt forskellige version er der brugt Dania (fx, stødtegn). Til gengæld nævnes hér intet om lydskriften.

Noget materiale i samlingerne er tydeligt dateret af Bennike selv. Det gælder normalt afskrifter af andres arbejder, noter til forelæsninger og eget indsamlet materiale. Men ellers er datering af det lydskrevne materiale for det meste temmelig vanskeligt, og man kan ikke regne med en progressiv kronologi i samlingerne. Forarbejderne til Kort etc. er ordnet efter §-nr. en gang i 1960'erne.

Bennike synes altså at være mest forankret i Lyngbys lydskrift igennem mange år. Men at han også kender og (til dels behersker?) Otto Jespersens Dania, er der ingen tvivl om. Det viser et ark bestående af fire små sider i kladdeheftestørrelse skrevet med Dania's lydskrift. "Prøve af mit københavnske sprog" med indholdet "En beskrivelse af en dag, fra morgen til aften i skoletiden om vinteren." underskrevet Valdemar Bennike. Se ill. Papiret er desværre udateret, men befinder sig i Ms. saml. Acc. nr. 18 sammen med andre småskrifter som er dateret 1879 og 1881. Der er også et par korte prøver på københavnsk fra Bennikes hånd. Den første: "4. Københavnsk" er dateret 31/3-79 og er skrevet i en slags dialekt-ortografi (som muligvis er det som Bennike kalder sin ældre lydskrift) uden angivelse af fx stød og [ə]. En anden meget kort, udateret prøve "Køwenhawnsk" er skrevet med Lyngbys lydskrift (stød og længde angivet med prik og

streg, men enkelte notationer [*sgrefðæn*, *nædåb*, *eggæ*, *bæsdæ*] peger vel henimod Dania).

Jeg har ikke nogetsteds i manuskriptsamlingen fundet Bennikes egne overvejelser i forbindelse med hans brug af Dania. I forbindelse med en foreløbig ordliste til kort 19 skriver han dog: "Den nødvendige ordliste medfølger i Dania's lydskrift". Dette er i overensstemmelse med det, som anføres i forordet til Kort etc., om at man har valgt Dania til værket. I 'ordlisten' ser man, at lydforbindelsen [-sg-] et par gange skrives -sk- hvorefter -k- rettes til -g- (eks.: sky). Det kan være skriftbilledet der forstyrrer, men det er måske snarere praksis fra Lyngbys lydskrift, der afspejler sig i den oprindelige notation. Det samme synes at være tilfældet i den ovenfor nævnte noget længere prøve af Bennikes københavnske sprog. Bennikes Dania-notation afviger i det hele taget noget fra den praksis, vi kender i dag. Han bruger således tegnsætning som i skrift (punktum, komma, semikolon), og store bogstaver efter punktum samt i sted- og egennavne. Tryk i sproget markeres ikke. Han noterer fx kun ét 'a' [*a*] og ét 'å' [*å*] men differentierer ø-lydene [*ø*] og [*ö*]. Han noterer [*e*] og [*ε*] (åbent e, i retning af æ) og [*æ*]. Han bruger undertiden [*0*] vekslende med [*å*], fx i for (for-). Således skriver han [*fåsgellið*] og [*f0skelið*], (NB! e, gl. L-Kbh'sk). Dette ord afspejler også en anden forskel i notationen, nemlig at Bennike ofte skriver sk- i stedet for sg-. Således [*sko'lætiðæn*, *sko'læka'læ*], men også [*sgo'lesdu'ernæ*, *sgriw'sduwæn*]. Ordet 'retskrivning' er brugt et par gange, først noteret [*rætskriw'næn*], senere [*rætsgri'wnen*], men her er rettet fra et påbegyndt k til et g. Der skrives [*skyl'*] men også [*sgyl'*] og [*ægdæskæ'wær*]. Der er også -k- i [*mælk*, *fålk'*], ([*fålks*], sic, u. stød), [*gik*]. Et påbegyndt p er ændret til et b i 'spiser', men ellers noteres [*sbi'sæ*, *sbi'sær*], ligeledes skrives p i [*spritglasænæ*]. I rigtig mange tilfælde bruges en notation

med t, ofte i udlyd, som det kendes fra Lyngbys lydskrift. Således [*let, tit, et, mit, blåt, vit, læt*] for ‘lidt, tit, et, mit, blot, hvidt, læt’. Flere eksempler er [*kål't, hålt*] (u. stød i tryktabsforb.), [*håjt*] (sic, stødplacering), [*åbsgreft*], ‘koldt, holdt, højt, opskrift’. Andre eksempler [*pæŋə-fårætmeŋər*] (u. stød i mindre distinkt tale), [*netən, døgdistə, bæst*], ‘pengeforretninger, nitten, dygtigste, bedst’; men [*bæsdə*], ‘bedste’. (p, t, k i udlyd kan vel nok (i distinkt tale) udtales med aspiration.) Der synes at være lidt usikkerhed i stødnotationen. Undertiden som i ‘skolestuerne’ [*sɔːlesduernə*] skrives også [*e*] for svagtryksvokalen [*ə*] og ‘inde’ noteres [*ene*] men dog også [*enə*]; ligeledes [*ven'derən, ven'dərən*], ‘vinteren’, [*hånværgernə*], ‘håndværkerne’, [*fesgerə, fesgernə*], ‘fiskere, fiskerne’, [*hawregrød'*], ‘havregrød’. Bemærk [*bå'q, språ'q, æftərmeda'qə, få'rədra'q, få'rədraq*] m. spirantisk g.

Bennike må siges her at bruge en ret grov Dania-notation, som synes at bære præg af, at han gennem mange år har brugt Lyngbys lydskrift. De unøjagtigheder og fejlskrivninger der er, er for det meste gennemskuelige og ville nok være blevet rettet til, fx hvis sprogsprøven skulle være publiceret. Hvor megen fortrolighed og rutine, han har tilegnet sig i brugen af Dania, er svært at afgøre, og omsætningen til Dania til brug for Kort over de danske folkemål fra de mange ordlister, som han har opstillet i Lyngbys lydskrift, er jo nok i sidste omgang udført af Marius Kristensen. Sprogprøven er som sagt udateret, men man kan vel nok gætte på, at det er udformet efter Otto Jespersens redegørelse for principperne i Danias lydskrift i første bind af tidsskriftet af samme navn fra 1890–92.



Bennike er, som det fremgår født københavner og regner sig selv for københavnsktalende (selvom han har levet den største del af sit

voksne liv andetsteds). Udfra hans notation af eget sprog er det muligt at foretage en analyse af en del sproglige træk. Til det formål var det naturligt at konsultere Brink & Lund: Dansk rigsmål, og jeg kunne have sagt mig selv, at naturligvis har d'herrer haft fat i Bennikes københavnske sprogprøver. De har således givet en ganske præcis beskrivelse af både hans lydskrift og sprog, i Dansk rigsmål 2, s. 787: "Bennike, Valdemar (født 1849 i København. Søn af malermester)" – "Tre håndskrevne prøver af forfatterens eget sprog (lettere l-københavnsk farvet). Prøverne, der beror på Institut for dansk dialektforskning, er skrevet dels med Lyngbys dels med grov Dania-lydskrift."

Det være hermed vitterligt!